

УДК 025.22(5-15)

Артем Лянець,
зав. сектору НБУВ

ДАРИ ЯК ДЖЕРЕЛО КОМПЛЕКТУВАННЯ ФОНДІВ БІБЛІОТЕК БЛИЗЬКОГО СХОДУ

У статті розглянуто та проаналізовано дари як джерело комплектування фондів бібліотек Близького Сходу. Зокрема, висвітлено такі аспекти, як історичні передумови формування підсистеми дарів, термінологія, ісламські традиції дарування, теоретичні розробки сучасних арабських книгознавців та бібліотекознавців. Звернено увагу на діяльність керівництва бібліотек щодо заохочення дарувальників та активізації процесу надходження дарів. Показано залежність стандартів прийому дарів від стану закупівлі та книгообміну.

Ключові слова: Близький Схід, арабське бібліотекознавство, джерела комплектування, дари, книгообмін, бібліотека, іслам.

Поява такого джерела комплектування фондів, як дари, на Близькому Сході обумовлена традиціями як доісламської, так й ісламської доби. Це можна підтвердити бібліотекознавчими, історичними та філологічними методами. Арабське дієслово *гадаа* (дарувати) є багатозначним, що може вказувати на різні історичні передумови та інтеріорно-мовленнєві еволюційні процеси, що були залучені до формування семантичного поля цього слова. Серед його різних значень головними є: 1) вести; 2) вести правильним шляхом; 3) вказувати шлях; 4) керувати; 5) давати, дарувати; 6) обмінюватися подарунками (парадоксальний зв'язок значення 3-ої породи дієслова *гадаа* з семантичним значенням дієслова *бадаля* (обмінюватися) та одним з його іменникових похідних *табадуль* (взаємний обмін)). Джерело комплектування «дари» дійсно тяжіє до джерела комплектування «обмін або документообмін» (а точніше, обмін може замінювати дарування в підсистемі комплектування фондів; дублети, які отримані як дар, можна використовувати для документообміну тощо), що підтверджують сучасні теоретичні розробки арабських дослідників.

Низку значень дієслова *гадаа* пов'язують зі значенням термінів шаріату та хакікату. Зокрема, смисли *гадаа* (вести правильним шляхом) співпадають з теологічно-богословською шахадою ісламу, що коментує віру в Аллаха як правильний і єдиний шлях для мусульманина. Такі значення

дієслова та його похідних (зокрема, *гадіййа* – «подарунок, дар», або бібліотечний арабський термін *гадайя* – «дари» (множина від *гадіййа*) вказують на давнє, гіпотетично доісламське, семантичне підґрунтя.

У період Джагілії, що є суттєво недооціненим як з погляду культури, так і бібліотек, традиція дарів проявляла себе під час хаджу (він існував задовго до появи ісламу), коли адепти тих чи інших давніх релігій приносили до Каабу (святих місць або захоронень предків у вигляді великих каменів) їжу, пожертвування (монети, цінності), предмети побуту і, за аналогією до традицій ранньоісламського періоду, предмети з написами. Ці ритуали могли стати початком існування арабських бібліотек та такого джерела комплектування, як дари. У ранньоісламську добу термін «гадайя» був тісно пов'язаний з релігійними термінами «закят», що трактують як третій стовп ісламу (обов'язковий щорічний податок мусульман на користь бідних та нужденних або на користь поширення ісламу), та «садака» (добровільна необов'язкова милостиня). Якщо розглядати термін «закят» з погляду сунітського шаріату, то простежимо, що він корелює з давніми уявленнями шумерів та асирійців про надлишок та місця для збору надлишку. За ісламськими уявленнями надлишок мав бути поділений між бідними та нужденними (або виділений на розбудову мечетей, медресе, бібліотек тощо). Іншим важливим аспектом є поява надлишку ранніх ісламських рукописних книг (за часів пророка Мухаммада, навпаки, існував дефіцит рукописних книг). Повертаючись до настанов сунітського шаріату, настанову для дарування підтверджує Коран, а саме дев'ята сура «Ат-Тауба» (Каяття). З погляду сунітського та шіїтського хакікату дарування також можливе через передання відкритого або утаємниченого знання імамів (ісламські погляди шіїтів є продуктивнішими для ісламської бібліотечної філософії). Схожі погляди ми можемо спостерігати в ісмаїлітів та суфіїв. Першим державним даром, або й навіть обов'язковим даром, до приєднання бібліотек при мечетях став Коран версії халіфа Усмана, що був відправлений до мечетей Медини, Басри, Куфи та Дамаску.

Отже, джерело комплектування «дари» історично зумовлено розвитком богословсько-теологічних, юридичних та філософських корпусів раннього ісламу.

У середні віки вищезазначене джерело комплектування залишається релігійно обґрунтованим і не отримує повнозначної оцінки арабських книгознавців та бібліотекознавців. Вимогами до дарів залишаються принципи шаріату, османського кануну та хакікату. Дарувальники

приносили книги не як *закят*, а як *садака*. Особливу цінність становили дари на кшталт оздоблених Коранів, Сунни, богословсько-теологічних корпусів, тафсирів, філологічних трактатів (граматик), словників та ін. Отже, культурні події VII–XVIII ст. підтверджують провідну роль ісламу в питаннях відбору дарів та інших бібліотечних матеріалів.

У 60–70-ті роки XX ст. арабські вчені продовжили теоретичну роботу з обґрунтування важливості джерел комплектування фондів. У 80–90-ті роки низка арабських дослідників почала розглядати систему комплектування фондів, що складалася із закупівель, дарів, книгообміну та обов'язкового примірника. Дари до бібліотек завжди посідали важливе місце в ісламсько-арабській спільноті. Це пояснювали давні ісламські традиції ще часів Омеядів та Абасидів. На сьогодні в арабських країнах роль волонтерства книголюбів та людей, небайдужих до долі книгозбірень, збільшується. Арабський книгознавець А. Х. М. Салямат виокремлює два основні суб'єкти дарування – фізичну особу та орган влади [1, с. 256]. Основною ознакою дарів для дослідника є виключно безоплатна передача матеріалів та індивідуальна ініціатива дарувальника. Стратегічним питанням для бібліотеки є необхідність визначення критеріїв важливості переданих матеріалів. Слід одразу зауважити, що до поняття «дари» низка арабських науковців зараховує не тільки бібліотечні документи, але й майно, території та ін. Це можна пояснити історичними передумовами, оскільки низку ісламських бібліотек за епохи пророка Мухаммада, Омеядів, Абасидів, Османів, мамлюків фінансували вакуфи, до яких могли входити як території, так і майно. Ці тенденції можна простежити і в наші дні. За А. Х. М. Саляматом, найбільш важливими є такі три групи дарів: 1) книги, періодика, дослідження (монографії), рукописи; 2) території, будівлі, фурнітура, електротехніка; 3) готівка (фінанси). Серед цих трьох груп саме третю дослідник вважає найбільш прийнятною для книгозбірень, оскільки це дає можливість бібліотеці розпоряджатися коштами так, як вона вважатиме за потрібне.

Схожі моделі ми можемо спостерігати і в бібліотекознавця А. А. Омара. Він констатує, що університетські та національні (державні) бібліотеки, особливо університетські, можуть отримувати різні види дарів [2, с. 100], серед них: друковані матеріали (публікації); грошові внески; дари інших видів. Своєю чергою дари інших видів можуть поділятися на три і більше підвидів: будівлі (*мабна*); земля (*ард*); фонди пожертвувань (*вакафіййа*) тощо.

М. Альян [3, с. 91] до *гадайя* (дари) відносить:

- Різні бібліотечні матеріали: книги, періодика та ін. (так звана загальна група).
- Території, будівлі, офісну бібліотечну техніку (група небібліотечних матеріалів).
- Грошові суми (як і А. Х. М. Салямат, він вважає цю групу найбільш прийнятною для бібліотеки).

А. Х. М. Салямат пояснює, що джерело комплектування «дари» має свої градації. Зокрема, він виділяє дари, які можуть надійти від авторів, видавців, органів влади, організацій, що ведуть видавничу діяльність, а також від людей, що не є авторами, однак, які із задоволенням дарують книги до бібліотек. Окремою категорією є особи, що заповідають свої приватні книгозбірні після своєї смерті. І, нарешті, сама бібліотека в деяких випадках може позиціювати себе як дарувальник книг та інших бібліотечних матеріалів. Важливим аспектом політики щодо такого джерела комплектування фондів, як дари, є те, що книгозбірні не зобов'язані приймати все, що їм пропонують [1, с. 256].

Арабські науковці звертають увагу на діяльність керівництва бібліотек з приводу заохочення дарувальників та активізації процесу надходження дарів. Вказують, що неправильна робота у цій сфері призводить до незадовільних результатів, як, наприклад, втрата хороших можливостей, зокрема із забезпечення бібліотеки літературою за номінальними цінами або безплатно. Крім того, через деякий час без реалізації вигідних пропозицій доступ до тих чи інших видань може стати неможливим [2, с. 99].

Ю. Абду ль-Мааті також вважає дари одним із важливих шляхів отримання документів. Особливу увагу він звертає на те, що бібліотеки не витрачають на дари кошти із бюджету, а отримані з цього джерела комплектування документи в деяких випадках не можуть бути отримані іншими шляхами, як наприклад книги або інші видання, які не продають і, відповідно, не купують, однак поширюють різні організації [4, с. 109]. Крім того, Ю. Абду ль-Мааті виділяє бібліотеки, які шукають матеріали, що поширюються безплатно.

А. А. Омар доходить класичного висновку – очевидним є факт, що будь-яка бібліотека не може отримувати кожну книгу або друковане видання тільки шляхом закупівель. І також очевидним є те, що дари, обов'язковий примірник та обмін можуть задовольняти велику частину потреб читацької аудиторії. Однак, коли немає можливостей отримати видання шляхом дарів,

А. А. Омар схиляється до думки, що це джерело комплектування можна замінити обміном.

Ефективність отримання дарів залежить не тільки від книголюбів та меценатів. Важливу роль відіграє сама бібліотека, завдяки якій напружуються постійні зв'язки з дарувальниками або певний суспільний прошарок, який зацікавлений у переданні дарів. Іншим аспектом виступає розуміння цього джерела комплектування з погляду партнерських відносин, у яких зацікавлені всі сторони. Отже, на думку арабських дослідників, у цьому питанні дуже багато залежить від діяльності самої бібліотеки.

Гадаїя можуть розглядати з погляду наявності або відсутності попиту на них у бібліотеці. Прийняття абсолютно всього, що пропонують, може призвести до багатьох проблем, найважливішою з яких є перезавантаження книгозховищ. А. Х. М. Салямат пропонує п'ять основних кроків (процедур) для прийняття дарів. Першим етапом є отримання пожертвованого фонду (колекції або окремих видань) підрозділом (відділом) комплектування (*кісму ттазвід*). Потім реєструють ім'я та прізвище дарувальника (*тасджілю ісм*), записують історію дарування (*таріху ль-ігдаї*). Після отримання (і, відповідно, прийняття позитивного рішення щодо дару) на зворотньому боці титула документа (документів) ставлять спеціальну печатку (штамп) (*вадаа хатам хас*). Другим етапом є звірка (*мукарана*) документів із прикріпленим списком (*аль-каїма ль-мурафакат*) або зі списком, який подають за вимогою бібліотеки (*аль-каїма ляті таябана*). Після звірки стороні-дарувальнику надсилають (передають) лист-подяку (*кітабу шукрін*). Останніми процедурами є реєстрації (*тасджіль*). Першою реєстрацією є запис бібліографічних відомостей про видання до спеціальних картотек. Друга реєстрація – каталогізаційна (реєстрація видання у генеральному каталозі або каталозі підрозділу (відділу) комплектування (формування) фондів). Потім подаровані матеріали направляють до відділів технічного опрацювання документів [1, с. 257].

Для теорії комплектування фондів близькосхідного регіону властиве диференціювання дарів. Вже згадані вище реєстрації застосовують як для ведення обліку, так і для дослідження та аналітики надходжень. Реєстрація бібліографічних відомостей включає ім'я автора видання, назву та інші бібліографічні дані, кількість сторінок, інформацію про дарувальника та історію дарування. Крім цього, рекомендовано готувати статистику щодо характеру (динаміки) надходження дарів (вказується загальна кількість дарів

за звітний період, видові показники, тематика, оцінка діяльності (або дарів)). Як вже згадувалося вище, важливою є звітність (А. Х. М. Салямат рекомендує компілювати щомісячний звіт).

Арабські вчені відзначають, що прийняття дарів властиве для всіх бібліотечних установ незалежно від розміру їх фондів. Підкреслюють необхідність видання інструкцій (політик) для впорядкування прийняття подарованих матеріалів.

А. А. Омар звертає увагу на те, що немає ідеального документа (інструкції), який може затвердити відділ бібліотеки, що отримує дари. Крім того, прийняття дарів іноді може створювати внутрішні проблеми, наприклад, дублетність видань. Додатковою можливістю може бути заміна старих копій видання новішими. На часі є зауваження вченого про фіксацію зв'язків такого джерела комплектування фондів, як дари, з іншими джерелами. Він наголошує, що зазначені джерела комплектування та обмін мають між собою досить актуальні зв'язки. Зокрема, він зазначає, що дари можуть не тільки за певних обставин замінювати обміном (дари він вважає головним джерелом, а обмін – альтернативним), але й використовувати для формування резервних (обмінно-резервних) фондів для подальшого проведення книгообміну. Відповідно, для наповнення цього фонду можуть використовуватися дублети, що надходять за джерелом комплектування «дари».

Низку принципів використовують, коли приймають рішення щодо відмови у прийнятті дарів. Арабське бібліотекознавство рекомендує не робити прямих відмов дарувальнику. Йому можуть запропонувати як одну бібліотеку, так і певний список установ, які за попередніми даними можуть прийняти видання власника дарів.

Відомо шість факторів впливу, що корегують дозвіл на прийняття дарів бібліотекою [2, с. 101]:

1. Характер (а також відмітні якості) дарованих книг.
2. Вимоги, які висуває дарувальник щодо прийняття дару.
3. Обов'язки відділів обробки літератури (опрацювання та роботи з фондом). Відділи обробки літератури бібліотеки мають право висувати свої вимоги до прийняття дарів та мають свої зобов'язання перед бібліотекою.
4. Умови, що обмежують використання читачами тих чи інших дарів.
5. Умови, що накладаються на бібліотеку щодо переміщення тих чи інших дарів (фондів дарів) до особливих приміщень.

6. Врахування витрат на технічне обслуговування дарів, фондів дарів зокрема (це стосується не тільки книг, але й періодичних та продовжуваних серійних видань), а також витрат на їх реставрацію, переплетення.

Є потреба у відпрацюванні відповідних стандартів та профілів щодо відмови у прийнятті дарів. Такий профіль (інструкція), що має назву «Сійасату ль-мактабаті нахва ль-гадайя рафді», насамперед регламентує обізнаність щодо організації комплектування фонду (наприклад, коли до бібліотеки, яка займається загальними науками, направляють застарілі книги з англійської літератури). Може бути і загальна непрофільність, коли до бібліотеки коледжу літератури направляють дари, що містять видання з сільського господарства. Третім аспектом є зайва спеціалізованість або вузька спеціалізованість дарів (до публічної бібліотеки направляють дари, що містять книги з історії математики).

Арабські бібліотеки інститутів та університетів, враховуючи свій попередній досвід, можуть приймати дари, які потім перенаправляють до спеціальних фондів, пов'язаних із майбутніми дослідженнями. За аналогією, публічні бібліотеки також можуть вдаватися до такої практики. У цьому випадку вони шукають матеріали (дари), які пов'язані зі світовими подіями, і враховують, що ця інформація може бути використана для аналізу та прогнозування майбутніх соціальних, політичних чи інших процесів.

Арабське бібліотекознавство дотримується думки, що небажаних дарів можна уникнути шляхом роз'яснення власникам книг політики (профілю комплектування) бібліотеки [2, с. 103]. Отже, досягається розуміння дарувальниками причин, за якими частина видань може потрапляти до обмінних фондів, продаватися або утилізуватися у той чи інший спосіб.

Іншим важливим чинником є відбір запропонованих дарів зі списків. Рішення приймають, виходячи із взаємовпливу всіх джерел комплектування фондів. Зокрема, відбір дарів може змінюватися залежно від стану здійснення закупівель та книгообміну (якщо надходження за закупівлею та книгообміну зменшуються – збільшується цифра прийняття дарів, змінюються стандарти відбору).

Значну увагу приділено визначенню місця дарів серед інших джерел комплектування фондів. Наприклад, М. Альян [3, с. 91] розглядає *гадайя* і *табадуль* як вторинні джерела. Своє бачення він підкріплює такими тезами:

1. *Гадайя* зменшують навантаження на бюджет бібліотеки.
2. *Гадайя* розвивають та збагачують фонди бібліотеки, особливо

матеріалами, які важко отримати шляхом закупівлі (передплати).

3. Як *гадайя*, так і *табадуль* забезпечують ознайомлення читачів з іншими культурами, думками, досягненнями.

4. Робота з дарами сприяє налагодженню нових зв'язків, співробітництва з організаціями, бібліотеками.

Незважаючи на досить практичні рекомендації щодо прийняття або відмови від дарів, сама підсистема «гадайя» має низку теоретичних компонентів, що заслуговують на увагу. Вищезгаданий дослідник М. Альян подає досить просте визначення для терміна «гадайя» або «аль-ігдау» (*гадайя* – дари, *аль-ігдау* – дар). *Аль-ігдау* – це матеріали, які поширюють волонтер (особа) або установа (організація, фірма) і пропонують для бібліотеки на безоплатній основі [3, с. 91]. Умова «на безоплатній основі» або «без компенсації» є генералізованою, оскільки зазначений чинник логічно керує іншими, менш важливими. Є, однак, й інший процес, що пов'язаний з підсистемою «гадайя». Бібліотека може і самостійно розшукувати дарувальників або робити запит до осіб, що можуть у подальшому подарувати (надати без грошової або еквівалентної компенсації) бібліотечні матеріали.

Дарувальниками, як зазначає М. Альян, можуть бути не тільки організації, окремі особи, органи влади. Ними виступають і самі бібліотеки, що за різних умов надають іншим бібліотекам книги, періодики, монографічні серії як *гадайя*. Окрім спеціальних умов, які декларує бібліотека, є також можливість прийняти дар повною мірою (всі рекомендовані дарувальником видання) або частково, що є важливим показником для ефективного формування фондів.

Часткове прийняття дарів викликане специфічними проблемами для бібліотеки. Однією з них є невідповідність тематики матеріалів спеціалізації (профілю) бібліотеки або невідповідність видань характеру та потребам читацького складу. Іншим чинником можуть стати особливі умови щодо прийняття або утримання *гадайя*. Такими умовами можуть бути: вимоги щодо особливого розміщення (в окремій кімнаті, в окремому приміщенні, перепроєктування сховищ), щодо додаткового простору, вимоги щодо додаткових каталогів (*фагарісу*), реєстрів, документів, виділення для обслуговування дарів або колекцій додаткового персоналу (*муваззіфуна*) та ін. Зокрема, можуть бути відхилені вимоги щодо додаткової реєстрації (*тасджіль*), каталогізації (*фаграса*), систематизації (*тасніф*), обробки та інших процесів, якщо в них немає необхідності.

Щодо характеру матеріалів є також низка стандартів. Серед них: неприйняття матеріалів через застарілість інформації (*мавад кадімат*), дублетність (*мавад мукаррарат*). Особливо важливим є фізичний стан подарованого фонду або колекції матеріалів. Саме цей критерій, коли є потреба в реставрації та відновленні наданих матеріалів, є вирішальним.

Дари посідають помітне місце в системі комплектування фондів арабських бібліотек. Зменшуючи витрати бюджету, вони нівелюють тимчасові проблеми інших джерел, сприяють уникненню «перевантаження» одного або декількох джерел комплектування фондів.

Список використаних джерел

1. *Салямат А. Х. М.* Інформаційне обслуговування та розвиток бібліотечних фондів / Абду ль-Хафіз Мухаммад Салямат. – Б. м. : Дару ль-Фікрі ль-Табааті ва Н-нашр ва Т-тавзі, 1997. – 380 с.
2. *Омар А. А.* Опрацювання видань та робота з фондом у бібліотеках: комплектування фондів, підготовка видань та збереження / Омар Ахмад Анвар. – Б. м. : Дару Н-нагда ль-Арабійат, 2001. – 286 с.
3. *Альїан М. Р.* Розвиток фондів бібліотеки (тазвід) / Рабхі Мустафа Альїан. – Амман : Дару Сафаї лі-Ннашр ва Ттавзі, 2000. – 204 с.
4. *Абду ль-Мааті Я. Ю.* Розвиток фондів у бібліотеках та інформаційних центрах / Йасір Юсуф Абду ль-Мааті. – Олександрія : Александрійський Центр засобів масової інформації з питань культури та бібліотек, 1998. – 172 с.

Стаття надійшла до редакції 14.05.2015 р.

UDC 025.22(5-15)

Artem Liamets,

head of foreign library resources section of Vernadsky National Library of Ukraine

Gifts as acquisition source of the Middle East libraries

Gifts as acquisition source of the Middle East libraries have been analyzed and reviewed in this article. Namely, such aspects as the historical background of the gift subsystem development, terminology, Islamic gift traditions, theoretical studies of library, book and information science arabic researchers have been taken up. Shariah, Hakikat and Kanun influence on Islamic gift tradition, that in the context of library science was transformed into the gift subsystem of arabic libraries, is being reviewed. In the context of history the evolution of this subsystem is being analyzed. We draw our attention to the library top management activities concerning encouragement of donors and strengthening of gifts receiving process. The standards of the gifts receiving depend on the conditions of purchase and book exchange. Particularly, gifts selection

and its criteria may be significantly changed. That if the purchase and the exchange receipts is decreasing, the figure of the gifts receipt will increase and vice versa. As a whole, the arabic library researchers come to the conclusion that gifts decrease the budget pressures, develop and enrich collections, particularly with the materials which are difficult to receive by purchasing (subscriptions), supply readers with the other ideas, cultures, contribute to establishing communication, including international contacts.

Keywords: The Middle East, Arabic library science, acquisition sources, gifts, book exchange, library, Islam.

УДК 025.22(5-15)

Артем Лямец,

зав. сектором НБУВ

Дары как источник комплектования фондов библиотек Ближнего Востока

В статье рассмотрены и проанализированы дары как источник комплектования фондов библиотек Ближнего Востока. В частности, освещены такие аспекты, как исторические предпосылки формирования подсистемы даров, терминология, исламские традиции дарения, теоретические разработки современных арабских книговедов и библиотекведов. Показывается влияние принципов шариата, хакиката и кануна на исламскую традицию дарения, которая в библиотекведческом контексте трансформируется в подсистему даров арабских библиотек. В историческом разрезе анализируется эволюция этой подсистемы. Обращается внимание на деятельность руководства библиотек по поводу поощрения дарителей и активизации процесса поступления даров. Рассматривается зависимость стандартов приёма даров от состояния закупки и книгообмена. В частности, отбор даров и критерии их отбора могут существенно изменяться. То есть, если поступления по закупке и книгообмену уменьшаются – увеличивается цифра принятия даров и наоборот. В целом арабские библиотекведы приходят к выводу, что дары уменьшают нагрузку на бюджет библиотеки, развивают и обогащают фонды, особенно материалами, которые трудно получить путём закупки (подписки), обеспечивают ознакомление читателей с другими мыслями, культурами, способствуют налаживанию новых связей, в том числе международных.

Ключевые слова: Ближний Восток, арабское библиотекведение, библиотека, источники комплектования, дары, книгообмен, ислам.